

Поміrkована Т. В.  
Національний педагогічний університет  
імені М. П. Драгоманова

## ЕВОЛЮЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ ПРИЙМЕННИКА ЯК ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОГО КЛАСУ СЛУЖБОВИХ СЛІВ

Історія семантики пережила дві крайності: від абсолютизації ідеї моносемії кожної мовної одиниці до повного заперечення зв'язку між різними вживаннями однієї й тієї ж одиниці. У семантичній теорії останніх років щодо цього відбулася принаймні одна, безперечно, позитивна зміна – полісемія стала сприйматися не як відхилення від норми, а як одна з найбільш суттєвих властивостей всіх значимих одиниць мови, як наслідок основних особливостей будови й функціонування природної мови” [9]. Цей підхід особливо характерний для когнітивної семантики.

Поряд із проблемою багатозначності або розмежування значень лексеми виникає проблема розмежування синонімів і виявлення семантичних розбіжностей між синонімічними одиницями, встановлення типів взаємодії й взаємозв'язків значення й контексту, значення й денотативної віднесеності [7, 3 – 19].

Загальноприйнятою класифікацією слів за їхніми семантичними властивостями є дихотомічне угруповання у два основні розряди: *повнозначні і службові слова*. Розподіл слів на повнозначні і службові має давню традицію. Основні розбіжності між цими класами словесних знаків полягають у тому, що повнозначні слова, “виконуючи репрезентативну функцію, здатні позначати навколишню дійсність, тобто бути найменуваннями окремих предметів, фактів, явищ” [там само].

Утворення й розвиток службових слів, до яких традиційно належать прийменники, починається з уподібнення повнозначних слів службовим [8]. Активним вивченням проблеми переходу лексичних одиниць повнозначних класів слів у службові, а також набуття ними всіх характерних ознак службових слів, дослідники займалися переважно у другій половині ХХ століття [11], інтерес до яких то згасав, то посилювався. Початок ХХІ ст. характеризується знову тенденцією до актуалізації питань вивчення міжсусідства лексики і граматики, особливо в аспектах нових тлумачень явищ аналітизму/синтетизму. Українські мовознавці [4] переконливо доводять, що в українській мовній системі процес переходу повнозначних слів у службові демонструє складну й різнобічну взаємодію лексики й граматики, при якій відбувається поступова втрата у слова колишньої якості й набуття нової.

**Мета статті** – простежити еволюційні тенденції у розвитку прийменника як лексико-граматичного класу службових слів.

Службові слова обслуговують “сферу комунікативно-мовленнєвої діяльності”, трансформуючи “системи віртуальних засобів в актуальні, у мовленнєві одиниці” [там само, с. 35]. Іншими словами, службові слова вказують на відношення позамовного світу, вживаючись із повнозначними словами. Позбавлені номінативної функції, вони виступають у ролі “фіксаторів” специфічних мовних значень, близьких за своєю природою до граматичних. Виходячи з цього, критеріальною особливістю службових частин мови є службово-граматична або семантико-стилістична функції, які вони виконують у складі лексеми, синтаксеми або фраземи. З погляду семантики категоріальне значення службових слів не є самостійним ані в області граматики, ані в області лексики, якщо не брати до уваги предикативні зв'язки, частина з яких у складі

предикативної синтаксеми зберігає не тільки дієслівну парадигму, але й речовинне значення. Йдеться про т. зв. конкретні дієслівні зв'язки.

Визначаючи службові слова як один із найактивніших класів слів синтагматичного рівня, необхідно мати на увазі й те, що прийменники, сполучники, частки й предикативні зв'язки не у всіх мовах функціонують однаково. У різних системах мов вони відрізняються не тільки за своїми семантико-граматичними функціями, але й особливістю походження, перспективністю розвитку, специфікою функціонально-понятійного значення [11]. Останнє – це те, що лежить в основі “існування” службового слова як лексичної одиниці мови.

На жаль, у сучасному мовознавстві [див. 2] ще існує традиція визначати службові частини мови як суто формально-граматичні засоби мови. Ця точка зору сягає праць академіка О. О. Шахматова й повторюється майже у всіх вузівських і шкільних підручниках, що представляють традиційну школу: “Службовими словами називаються слова, що мають тільки граматичні значення” [3, 198]. Якщо це так, то що сприяло розвитку похідних службових слів при збереженні значення й функцій споконвічних форм?

Існує й протилежна точка зору, логічно сформульована у свій час професором О. І. Смирницьким. Як і в словах повнозначних, у службових частинах мови варто розрізняти два значення: 1) формально-граматичне, пов'язане зі службовою роллю даної категорії слів. Наприклад, прийменник і система відмінкових закінчень; сполучник і система сурядних і підрядних зв'язків і т.ін.; 2) лексичне, характерне для кожного слова, чим воно відрізняється від інших слів, словосполучень і речень [10, 16]. І тут слушною видається позиція М. Конюшкевич з приводу того, що службові слова ‘є по-своєму повнозначними’, а форми повнозначних слів – “по-своєму службовими” [7; 8].

Слід також погодитися з думкою Б. Ільша, який стверджував, що граматичне значення в слові одночасно є як загальним, так і частковим. Під загальним граматичним значенням розуміється категоріальний зв'язок слова з подібними мовними одиницями, що належать до однієї й тієї ж частини мови. Часткове значення має функціонально-граматичне вираження в конкретній мовній ситуації. Лексичне значення відрізняє одне слово від інших тільки в межах однієї частини мови. А тому воно завжди є частковим [6, 159].

Перехід самостійних слів у службові становить лише незначний етап процесу, що почався ще в доісторичну епоху. Потреба вираження логіко-граматичних, модальних і семантико-стилістичних зв'язків і відношень у мові й утворення нових форм “службовості” існувала від часу виникнення членороздільного мовлення. Історія давніх прийменників, сполучників, часток і предикативних зв'язок показує, що граматичні й лексико-стилістичні абстракції виникали в мові не миттєво і що службові слова у своєму розвитку пройшли тривалий і складний шлях від конкретних лексичних значень до більш загальних – категоріально-граматичних і семантико-стилістичних. У цьому плані показовою є історія багатьох прийменників і сполучників індоєвропейських мов. Так, наприклад, російський прийменник *под* перебуває в етимологічному зв'язку з іменником *nid* ‘донна частина російської печі’, французький прийменник *chez* – “біля” сягає латинського іменника *casa*, що означає ‘будинок’. Німецький прийменник *trotz* історично походить від іменника зі значенням ‘завзятість’, ‘упертість’. Як похідний він уживається в значенні українського дієприкметникового прийменника *незважаючи на* – *trotz dem*.

Тільки в складі речення, у контекстуальній ситуації можна визначити значення й функції службового слова або цілого службового словосполучення. При переході самостійного слова в службове констатуємо факт особливого словотвору, що називають морфолого-синтаксичним. Зрозуміло, що не всі повнозначні слова мають потенційні можливості для того, щоб у певній мовній ситуації перейти в категорію службових слів. Як правило, це слова й словосполучення, у первинному значенні яких міститься “вірогідність вираження зв'язків і відношень між словами-поняттями. Уживаючись у дуже далекому переносному значенні, вони вступають у синтаксичні відношення з більш стійкими членами речення, передають їм частково або повністю свою семантичну характеристику, поступово втрачають самостійні морфологічні ознаки й перетворюються на службову частину мови [1, 118].

На відміну від звичайних форм морфологічного словотвору, виникнення нових службових слів зумовлено не тільки граматичними, але й лексико-семантичними особливостями цілого словосполучення, в якому перебуває розглянуте слово. У цілому ж синтаксична функція будь-якого похідного службового слова так чи інакше мотивується його лексичним значенням, а конкретно – його внутрішньою формою. У цьому питанні не можна погодитися з Ю. Жлуктенком, який пише: “Слова так чи інакше мотивовані, тільки в одних випадках ця мотивація лежить на поверхні мови, а в інших – ускладнена подальшими смисловими і фонетичними нашаруваннями” [5, 45].

Ступінь “семантичної наповненості” службового слова залежить від його функціонально-граматичної активності. Чим більш багатозначним є службове слово, тим менш виразні в ньому лексико-семантичні ознаки.

Прийнято вважати, що службові слова як елементи мовної системи впливають на інші елементи цієї системи, які перебувають у пре- і постпозиції до службових слів. Суттєву роль у розвитку цього процесу виконують непохідні (первинні) і похідні прийменники, які з'являються в мові в результаті переходу повнозначних слів у службові.

Цілком вичерпавши внутрішні ресурси для точного вираження відношень, непохідні прийменники змушують мовну систему переводити повнозначні слова в певній формі до розряду службових слів з новими моносемічними значеннями. Так, наприклад, гіпотетично вихідною позицією появи похідних просторових прийменників може вважатися необхідність для мовця точної вказівки місця перебування об'єкта або суб'єкта в просторі. При творенні тексту автором добираються слова, які саме й дозволяють точно вказати або уточнити координати об'єкта, суб'єкта, події й т.ін.

Утворення похідних прийменників відбувається двома способами

Перший спосіб – це транспозиція слів, наприклад, прислівників, дієприкметників, дієприслівників тощо в розряд прийменників. До прийменників, утвореним шляхом транспозиції, належать такі: англ. *against, regarding, failing* та укр. *навколо, поряд, завдяки* тощо.

Другий спосіб утворення похідних прийменників дослідники назвали дифузією (від лат. *diffusio* – поширення, розтікання) непохідних прийменників у складі прийменникових конструкцій. Наприклад, до прийменників, утворених шляхом дифузії, віднесемо такі: англ. *to the right, in general, from the first* / укр. *убік від, у супроводі* тощо.

Коли йдеться про дифузію, то тут мається на увазі те, що в процесі утворення речення непохідний прийменник виконує такі функції:

- включається в словосполучення;
- взаємодіє зі словом, що стоїть у препозиції;
- змінює повнозначне слово в постпозиції.

Іншими словами, граMATика непохідних прийменників визначає процес вирівнювання, поєднання сем прийменників і повнозначних слів за їхнього безпосереднього контакту між собою. Взаємне проникнення сем є результатом упорядкованого поєднання слів з метою вираження різних відношень відповідно до їхньої лексичної заданості.

Одним із проявів тенденції до унілатеризації зв'язків прийменника з повнозначними словами є процес стягнення компонентів прийменниково-іменникової (препозитивної) групи. Найдинамічнішим є процес адвербіалізації. Транспозиційне функціонування прийменника (тобто конвертування за його допомогою однієї частини мови в іншу) засвідчує його біфункціональність. З одного боку, прийменник є засобом синтаксичного зв'язку між членами словосполучення (основна функція), а з іншого, словотворчим формантом (допоміжна функція) [11].

Якщо порівняти роль прийменника як словотворчого форманта в адвербіалізації прийменникових зворотів, що входять до складу препозитивної групи в англійській і українській мовах, то виявиться ряд спільних ознак і розбіжностей у його функціонуванні. Спільним в обох мовах є те, що процес адвербіалізації відбувається внаслідок посилення граматичного і лексичного зв'язку прийменника з залежним членом та послаблення цього зв'язку з головним членом, що свідчить про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ синтаксису й словотвору. Відмінність адвербіалізації прийменникових конструкцій однієї мови від аналогічного процесу в іншій полягає в кількості адвербіалізованих одиниць, можливості валентності їх конститuentів, категоріальних властивостей новоутворень, стабільності їхнього вживання.

Однією з найбільш релевантних рис прийменника в тих мовах, де він існує як лексико-граматична категорія, є його валентність з різними класами іменників та субстантивованих форм. Абстрагізація лексичного значення післяприйменникового елемента незмінно супроводжується певною модифікацією його субстантивних властивостей і якнайтісніше пов'язана з формалізацією прийменника, виявленням його формантної якості – здатності перетворювати субстантивну одиницю в адвербіальну. Характерна для англійської мови ознака іменника – наявність/відсутність артикля – не властива цьому класу слів в українській мові. Це спричиняє розбіжності в структурі стійких прийменниково-іменникових конструкцій, які перебувають на різних ступенях адвербіалізації.

Цілком адвербіалізованою можна вважати препозитивну групу –прийменниково-іменникову конструкцію – суцільнооформленого типу, коли обидва компоненти утворюють граматично і лексично єдине ціле, нову мовну одиницю. Напр., англ. *inside*, укр. *удень*. Якщо повністю адвербіалізовані прийменникові конструкції англійської мови загалом зберігають форму первісних компонентів, то в українській мові їх інтеграція може дати форму, існуючу в межах лише даної одиниці, напр. *навсебіч*, *уповні*.

У сучасній англійській мові існує три різновиди адвербіалізованих одиниць: *underfoot*, *in front*, *on the whole*. Українська мова має два їх варіанти: *nonperedu*, у *цілому*.

Роздільнооформлені адвербіальні прийменникові конструкції важко відрізнити

від прислівників: їм властива сталість компонентного складу, неможливість включення будь-яких атрибутивних елементів, семантична інтеграція конститuentів. Роздільнооформлені прийменникові одиниці з адвербіальним значенням на зразок *in front, on the whole* мають дискретний характер з точки зору їх будови і недискретне лексичне значення. Вони легко виділяються з-поміж одиниць за моделлю "службове + повнозначне слово" як певне системне явище, що належить до формувань міжрівневого типу (проміжної ланки між словом і словосполученням). В англійській мові такі стійкі адвербіальні утворення можна кваліфікувати як адвербеми за моделлю (прийменник + субстантивна основа) та напівадвербеми (прийменник + означений артикль + субстантивна або субстантивована форма) [див. про це докладніше: 6],

Звичайно, адвербеми і напівадвербеми в англійській мові є частотнішими у вживанні, аніж роздільнооформлені прийменникові конструкції в українській мові. Характерним є те, що аналітичним прийменниковим конструкціям з адвербіальним значенням в англійській мові (адвербемам та напівадвербемам) у багатьох випадках відповідають українські цільнооформлені адвербіальні одиниці (прислівники). Це явище Ю. І. Жлуктенко назвав міжмовною еквівалентністю, яка здебільшого не пов'язана з однаковістю форми відповідних одиниць [5, 10]. Пор.: англ. *in general* – загалом, англ. *in detail* – детально;

При цьому варто відзначити, що стійкість граматичного зв'язку між конститuentами адвербіальних одиниць може коливатись. Так, аналітична напівадвербема *to the side* не допускає включення в свою будову будь-яких атрибутивних елементів, тимчасом як українська синтетична форма (прислівник) *убік*, може трансформуватися за рахунок включення атрибутивних елементів на зразок *той, цей, зворотній* тощо, напр.: *у той бік*.

Утім, таке співвідношення аналітичних форм англійської мови з синтетичними формами української мови не є обов'язковою закономірністю. У ряді випадків спостерігається наявність паралельних окремо оформлених адвербіалізованих прийменникових конструкцій, що виступають як структурно-семантичні аналоги, напр.: англ. *to the last* / укр. *до останнього*.

**Висновки.** Отже, біфункціональність прийменника, тобто здатність його як до двостороннього, так і до одностороннього зв'язку властива і англійській, і українській мовам, хоча загальний аналітизм чи синтетизм мови безперечно виявляється більшою чи меншою мірою окремо оформлених чи цільнооформлених адвербіальних прийменникових форм. Разом з тим весь процес адвербіалізації прийменникових конструкцій в англійській мові є виразною тенденцією до нового синтетизму, оскільки він демонструє таку характерну рису мови, як унілатеризація зв'язків прийменника, тобто його перетворення на словотворчий формант. Існування різних перехідних форм, оказіональних утворень, формувань проміжного типу лише підтверджує тезу про складність мовних процесів та закономірності еволюційних змін у системі мови.

#### Л і т е р а т у р а :

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергіївна Ахманова. – 2-е изд., стереотип. – М.: МГУ, 2004. – 576 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1980. – 286с.
3. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Лексикология / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. – М.: Учпедгиз, 1958. – 410 с.

4. Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов / Олена Анатоліївна Дубова. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 302 с.
5. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна граматики англійської та української мов / Ю. О. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1960. – 160 с.
6. Ильиш Б. А. О частях речи в английском языке // Вопросы теории частей речи (на материале языков различных типов): сб. науч. трудов / Б. А. Ильиш. – Л.: Наука, 1960. – С. 151–169.
7. Конюшкевич М. И. Синтаксемообразующая функция предлога и механизмы опредложивания знаменательной лексики // Вопросы функциональной грамматики: сб. науч. тр. – Вып. 5 / Отв. ред. М. И. Конюшкевич. – Гродно: ГрГУ, 2005. – С. 3–19.
8. Конюшкевич М. И. Способы выражения лексического компонента синтаксемы (синтаксической позиции), маркированной предлогом (на материале белорусского языка) // Е. Ф. Карский и современное языкознание: матер. X междунар. Карских чтений, 16 – 17 мая 2005 г. Гродно: В 2-х ч. Ч. 1. / М. И. Конюшкевич. – Гродно: ГрГУ, 2005. – С. 104–116.
9. Плунгян В. А. По поводу “локалистской” концепции значения: предлог *под* // Исследования по семантике предлогов: сб. статей / В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина: под ред. Д. Пайара, О. Н. Селиверстовой. – М.: Русские словари, 2000. – С. 115–134.
10. Смирницкий А. И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства: материалы к курсам языкознания / А. И. Смирницкий, Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, В. А. Звегинцев (общ. ред.). – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1955. – 256 с.
11. Шаранда К. К. Сравнительная типология категории предлога / К. К. Шаранда. – Минск: Наука и техника, 1981. – 230 с.

*Романюк В. Л.  
Національний педагогічний університет  
імені М. П. Драгоманова*

### ФАКТОР АДРЕСОВАНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ

Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині ХХ ст. мовознавство протягом досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично пов'язаних сторін мови – мовній системі, але починаючи з другої половини 60-х років, центр уваги лінгвістів переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс.

*Мета статті* полягає у виявленні особливостей адресованості в офіційно-діловому дискурсі.

Завдання:

- виявити характерні риси англомовного офіційно-ділового дискурсу;
- встановити характерні прагматичні особливості адресованості;
- визначити роль адресанта в англомовному офіційно-діловому дискурсі.

“Будь-яке мовлення обов’язково має свого адресата як і свого виробника, навіть якщо б цим адресатом був абсолютно невідомий та невидимий автору співрозмовник, якого можна досягнути лише розумом” [8, 11–12].

Суттєвою (конститутивною) ознакою комунікації взагалі є спрямованість на адресата, який є обов’язковим структурним компонентом комунікативного акту і являє собою один із основних факторів текстотворення. “Будь-яке висловлювання завжди має адресата (різного характеру, різних ступенів близькості, конкретності, усвідомленості тощо), адекватне розуміння якого автор мовленнєвого повідомлення шукає і передбачає” [4, 305]. У широкому розумінні спрямованість на адресата є невід’ємною